

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ
مجلة كلية الإلهيات في جامعة بينكول
BINGOL UNIVERSITY
JOURNAL OF THEOLOGY FACULTY

ISSN: 2687-5128

Sayı: 17 | Yıl: 2021/1

Bu dergi **TRDİZİN** tarafından taranmaktadır.

Bu Dergi 16. sayıdan itibaren **ERIHPLUS** tarafından taranmaktadır.

Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (BÜİFD), yılda iki kez (Haziran/Aralık) aylarında **online** yayımlanan ulusal ve uluslararası alan indeksli hakemli bir dergidir.

BÜİFD dergisinde yayımlanan yazıların bilimsel ve hukukî sorumluluğu yazarlarına aittir.

Yayımlanan yazıların bütün yayın hakları yayıncı kuruluşa ait olup, izinsiz kısmen veya tamamen basılamaz, çoğaltılamaz ve elektronik ortama aktarılamaz.

Bu eser Creative Commons Atıf-GayriTicari-Türetilemez 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ	BİNGÖL UNIVERSITY JOURNAL OF THEOLOGY FACULTY
Sayı: 17, Yıl: 2021/1	Issue: 17, Year: 2021/1
e-ISSN: 2687-5128	
Sahibi / Owner (Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Adına) (On Behalf of Bingol Universty Theology Faculty) Prof. Dr. Mustafa AGÂH	Yayın Kurulu / Editorial Board Prof. Dr. Mustafa AGÂH Prof. Dr. Orhan BAŞARAN Doç. Dr. Abdulnasır SÜT Doç. Dr. İbrahim ÖZDEMİR Doç. Dr. Üyesi Nebi BUTASIM Dr. Öğr. Üyesi Abdullah BEDEVA Dr. Öğr. Üyesi Bedrettin BASUĞUY Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Sami BAGA Dr. Öğr. Üyesi Süleyman TAŞKIN Dr. Öğr. Üyesi Sahip AKTAŞ Arş. Gör. Mehmet ÖZTÜRK
Baş Editör/Editor In Chief Doç.Dr. Nebi BUTASIM	
Editörler/Editors Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Sami BAGA Dr. Öğr. Üyesi Bedrettin BASUĞUY Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin ESVED Dr. Öğr. Üyesi Sahip AKTAŞ	
Dil Editörü/Language Editor (İngilizce/English) Arş. Gör. Mehmet ÇAVDAR	Danışma Kurulu /Advisory Board Prof. Dr. İbrahim ÇAPAK (Bingöl Üniversitesi) Prof. Dr. Abdurrahman ACAR (Dicle Üniversitesi) Prof. Dr. Abdurrahman ATEŞ (İnönü Üniversitesi) Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN (İstanbul Üniversitesi) Prof. Dr. Bilal AYBAKAN (İbn Haldun Üniversitesi) Prof. Dr. Cafer Sadık YARAN (On Dokuz Mayıs Üniversitesi) Prof. Dr. Cemalettin ERDEMCI (Siirt Üniversitesi) Prof. Dr. Erkan YAR (Fırat Üniversitesi) Prof. Dr. Eyyüp TANRIVERDİ (Dicle Üniversitesi) Prof. Dr. Fethi Ahmet POLAT (Muş Alparslan Üniversitesi) Prof. Dr. Fuat AYDIN (Sakarya Üniversitesi) Prof. Dr. Gıyasettin ARSLAN (Fırat Üniversitesi) Prof. Dr. Hakan OLGUN (İstanbul Üniversitesi) Prof. Dr. Halit ÇALIŞ (Necmettin Erbakan Üniversitesi) Prof. Dr. Hayati AYDIN (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi) Prof. Dr. Hüseyin HANSU (İstanbul Üniversitesi) Prof. Dr. İbrahim YILMAZ (Atatürk Üniversitesi) Prof. Dr. İlyas ÇELEBİ (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi)
Dil Editörü/Language Editor (Arapça/Arabic) Dr. Öğr. Üyesi Abdullah BEDEVA	
Alan Editörleri/Field Editors Dr. Fatmatüzzehra YAŞAR Arş. Gör. Mehmet ÖZTÜRK Arş. Gör. Sadi YILMAZ Arş. Gör. Garip ÇAĞLAR Arş. Gör. Erkan BAYSAL Arş. Gör. Özkan ŞİMŞEK Arş. Gör. Necmettin KARTAL	
Yazı İşleri Müdürü / Editor in Chief Doç. Dr. Nebi BUTASIM	

<p>Kapak ve Sayfa Tasarımı R@nin Dijital Tasarım</p> <p>Yazışma Adresi / <i>Corresponding Adress</i> Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi 12000 Merkez/BİNGÖL Tel: +90 (426) 2160005 -Fax: +90 (426) 2160035</p> <p>Elektronik posta / <i>e-mail</i> bingolilahiyatdergisi@hotmail.com</p>	<p>Prof. Dr. Mehmet ERDEM (Fırat Üniversitesi) Prof. Dr. M. Halil ÇİÇEK (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi) Prof. Dr. M. Mahfuz SÖYLEMEZ (İstanbul Üniversitesi) Prof. Dr. Mehmet KUBAT (İnönü Üniversitesi) Prof. Dr. Metin YİĞİT (Dicle Üniversitesi) Prof. Dr. Muhammed ÇELİK (Dicle Üniversitesi) Prof. Dr. Musa Kazım YILMAZ (Harran Üniversitesi) Prof. Dr. Musa YILDIZ (Gazi Üniversitesi) Prof. Dr. Mustafa AĞIRMAN (Atatürk Üniversitesi) Prof. Dr. Necmettin GÖKKIR (İstanbul Üniversitesi) Prof. Dr. Nurettin CEVİZ (Gazi Üniversitesi) Prof. Dr. Osman GÜRBÜZ (Atatürk Üniversitesi) Prof. Dr. Osman TÜNER (Kilis 7 Aralık Üniversitesi) Prof. Dr. Ousama EKHTİYAR (Bingöl Üniversitesi) Prof. Dr. Ömer Mahir ALPER (İstanbul Üniversitesi) Prof. Dr. Ömer PAKIŞ (Hakkâri Üniversitesi) Prof. Dr. Reşat ÖNGÖREN (İstanbul Üniversitesi) Prof. Dr. Sahip BEROJE (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi) Prof. Dr. Mehmet KATAR (Ankara Üniversitesi) Prof. Dr. Şaban Ali DÜZGÜN (Ankara Üniversitesi) Prof. Dr. Şamil DAĞCI (Ankara Üniversitesi) Prof. Dr. Şehmus DEMİR (Gaziantep Üniversitesi) Prof. Dr. Şuayip ÖZDEMİR (Amasya Üniversitesi) Prof. Dr. Vecdi AKYÜZ (İstanbul Aydın Üniversitesi) Prof. Dr. Yusuf Ziya KESKİN (Harran Üniversitesi)</p>
--	--

Sayı Hakemleri/Referee Board of This Issue

Prof. Dr. Abdullah ÜNALAN (Siirt Üniversitesi), Prof. Dr. Ahmet KAYACIK (Erciyes Üniversitesi), Prof. Dr. Eyyüp TANRIVERDİ (Dicle Üniversitesi), Prof. Dr. Hüseyin HANSU (İstanbul Üniversitesi), Prof. Dr. Murat ŞİMŞEK (Karabük Üniversitesi), Prof. Dr. Nazim HASIRCI (Gaziantep Üniversitesi), Prof. Dr. Necdet TOSUN (Marmara Üniversitesi), Prof. Dr. Osman ŞAHİN (Ondokuz Mayıs Üniversitesi), Prof. Dr. Ousama EIKHTIAR (Bingöl Üniversitesi), Prof. Dr. Özlem SÖĞÜTLÜ ERİŞGİN (TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi), Prof. Dr. Recep ÇİĞDEM (Harran Üniversitesi), Prof. Dr. Sabri TÜRKMEN (İnönü Üniversitesi), Prof. Dr. Süleyman GÖKBULUT (Dokuz Eylül Üniversitesi), Doç. Dr. Ali Aslan TOPÇUOĞLU (Trabzon Üniversitesi), Doç. Dr. Adnan ALGÜL (Gaziantep Üniversitesi), Doç. Dr. Adnan ARSLAN (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi), Doç. Dr. Enes ERDİM (Fırat Üniversitesi), Doç. Dr. İbrahim YILMAZ (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Lokman BEDİR (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi), Doç. Dr. Menderes GÜRKAN (Erciyes Üniversitesi), Doç. Dr. Muhammed Tayyip KILIÇ (Dicle Üniversitesi), Doç. Dr. Mustafa ÖNCÜ (Mersin Üniversitesi), Doç. Dr. Naim DÖNER (Bingöl Üniversitesi), Doç. Dr. Şükran FAZLIOĞLU (Marmara Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahman HENDEK (Sakarya Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Derviş MÜEZZİN (Ondokuz Mayıs Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Aslam JANKIR (Mardin Artuklu Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Ayşe ŞENTEPE LOKMANOĞLU (Sakarya Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Cemil LİV (Karatekin Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Hasan ÖZKET (Kırklareli Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi İslam DEMİRCİ (Giresun Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ŞANVER (Bursa Uludağ Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Mesut SANDIKÇI (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Cevat ACAR (Mardin Artuklu Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Zeki UYANIK (Mersin Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Muhammad Nur Yusuf (İnönü Üniversitesi), Doç. Dr. Mustafa GÜNERİGÖK (Sakarya Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Nurdoğan TÜRK (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Osman BAYDER (Erciyes Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Seyyid SANCAK (Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Sema ÖZDEMİR (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Ramazan KORKUT (Bingöl Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Teceli KARASU (Muş Alparslan Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Tuncay KARATEKE (Fırat Üniversitesi), Doç. Dr. Turgay GÜNDÜZ (Bursa Uludağ Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Zeynep SAĞIR (Fırat Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Üzeyir KÖSE (Kilis 7 Aralık Üniversitesi), Dr. Abdullah YILDIRIM (İstanbul Medeniyet Üniversitesi), Dr. Adem ERYİĞİT (Iğdır Üniversitesi),

İÇİNDEKİLER

İslam Hukukunun Roma Hukukundan Etkilendiği Tezini Eleştiren Batılı Bir Hukukçu: S.V. Fitzgerald.....	1
Zerdüşîlik Ve İşrakîlik'te Tanrısal Karizma: Hurra.....	21
Es-Sumeysir'in İnziva Şiirlerinin Üslupsal Uygulamaları.....	34
Klasik Dönem Fıkıh Usûlü Literatüründe Edebü'l-Fetvanın Yeri.....	54
Mu'tezile Ekolünü Belâgata Sevk Eden Muhtemel Faktörler	72
Modern Dönem Sünnî Ve Şîî Kaynaklarda Hz. İsâ'nın Nüzûlü Tartışması -İbn Âşûr Ve Tabâtabâi Örneği-	93
Kur'an-ı Kerim'deki Harf-i Cerlerin Anlamı Ve Anadili Arapça Olmayanlara Öğretimi	109
Medeni Hukukla Mukayeseli Olarak İslam Hukukunda Evlenmenin Geçici Engelleri	125
Molla Muhammed Saîd Ve "Risâletü Fethî'r-Rahmân Fi'r-Reddi 'Ala Munkirî't-Talâki's-Selâs Ve Talaki's-Sekrân" İsimli Risalesinin Tahkik Ve Değerlendirmesi	140
Şâfiî Mezhebinde Fetvâ Usûlü Ve Mezhep İçi Görüşler Hiyerarşisi (Muhammed El-Kürdî'nin <i>El-Fevâidü'l-Medeniyye</i> Adlı Eseri Bağlamında).....	159
Esmâ-İ Sitte'nin İ'râbı Üzerine Bazı Değerlendirmeler.....	175
Öğrencilerin Dijital Ortamlar Üzerinden Yapılan Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi Derslerine Yönelik Tutumları (Sivas Zara İlçesi Örneği)	187
İletişim Ve Mantık Arasındaki İlişki.....	205
Osmanlı Hukûk-I Âile Kararnâmesi'nde Hanefî Mezhebinin Görüşü Dışında Kanunlaştırılan Fikhî Görüşlerin Analizi	214
Telâzüm Delilinin Fıkıh Metodolojisindeki Yeri.....	233
Hanefî Mezhebine Göre İbadetler Ve Muâmelât Örneğinde Taayyün Kavramı	252
Aile Danışmanlığında Maneviyat Boyutunun Önemi.....	263

EDİTÖRDEN / EDITORIAL

Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 2021 Haziran 17. sayısı, bilim dünyasına yeni bir katkı sunmanın kıvancını duyarak yayınlandı.

Bilimsel çalışmaların tüm olumsuz koşullara rağmen devam etmesi ve tüm dergilerde olduğu gibi dergimize yoğun bir şekilde makale gönderilmesi son iki sayıdır yaşadığımız en zor süreçler arasında yerini almıştır. Çok sayıda makale teveccühüne mazhar olmak aynı zamanda çalışmaların değerlendirme süreçlerini sürdürmek ve gelen çalışmalar içinde alan editörleri ve hakem değerlendirmeleri ile yayınlanabilecek olanları seçmek editör kurulunu oldukça zorlamıştır.

Her türlü zorluğa rağmen editör kurulunun bu süreçte güçlendirilmesi ve alan çeşitliliği göz önüne alınarak yeni çalışma partnerlerini dergiye kazandırmak için yoğun çaba sarfedilmiş ve bu büyük oranda başarılmıştır.

Dergimizin bir sonraki hedefi uluslararası alanda bilinirliğini arttırmak, ulusal ve uluslararası hakem ve danışman kurullarını çeşitlendirmektir. Bu amaç doğrultusunda dünyanın çeşitli ülkelerinde, saygın üniversitelerde alan ile ilgili editör, hakem ve danışman çeşitliliğini arttırmaya yönelik çalışmalar başlatılmıştır.

Amaçlarımız doğrultusunda, bilim dünyasına nitelikli yazıların devamının getirilmesi için, fakültemiz bünyesinde bulunan çalışma partnerleri, farklı üniversitelerden yeni ekip üyeleri ile güçlendirilerek akademik camiada ses getirecek nitelikte bir dergi ile hayatına devam etmesidir.

Son dönemlerde pandemi nedeniyle farklı boyutlarda yazılara menşe olan akademik dergiler içinde dergimizde yer almış ve önceki sayıda başlayan online eğitim/davranış/bilimsel çalışmalar şeklinde üretilen akademik makaleler dergimizde yerini almıştır.

Dergimiz klasik ve modern eğitim ve İslami ilimler arasında bir köprü olarak alanın tüm bilim dallarına yönelik pozitif yaklaşımını sürdürmektedir.

Son dönemde özellikle pandemi nedeniyle bilim insanlarının yoğun makale yazımına şahit olmaktayız. Bu da pozitif getirileri olan bir davranışın yanında negatif yönleri de olan bir durumdur. Çok sayıda gelen makaleler arasında en iyisini seçmek editör kurulu ve doğal seyri açısından hakem süreçlerinin en iyi şekilde yönetilmesini gerektirmektedir. Bu nedenle dergimiz hakem süreçlerini geliştirmek için, gelen makalelerin alanına göre, özenle seçilen alan editörleri ve hakemlerle çalışmaya azami gayret göstermektedir. Son sayıda daha önce nicel olarak az sayıda kullandığımız ön değerlendirme aşamasında doğrudan alan editörünün görüşünün alınmasıdır. Doğal olarak alan ile ilgili alan editörünün değerlendirmesi hem makalenin niteliğini hem de değerlendirme süreçlerinin daha sağlıklı yürümesini sağlamıştır.

Akademik bir derginin tüm alanlarının en iyi şekilde doldurulması ve bilim dünyasına nitelikli veriler sunulması elbetteki tüm süreçlerde yer alan geniş bir ekip çalışmasının sonucudur. Bu sayıda özverili çalışmalarıyla derginin son halini almasında emeği olan editör kurulu üyelerine, hakemlerimize, değerlendirme ve yönetim kurullarına teşekkür ederim.

Doç. Dr. Nebi BUTASIM

Şâfiî Mezhebinde Fetvâ Usûlü ve Mezhep İçi Görüşler Hiyerarşisi (Muhammed el-Kürdî'nin *el-Fevâidü'l-Medeniyye* Adlı Eseri Bağlamında)

Fatwa Method in Sect of Shafi and Inner-Sect Hierarchy of Opinions (In Context of Mohammed al-Kurdi's work in name of el-Fevaidu'l-Medeniyye)

Mehmet Aziz YAŞAR

Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı
Assoc. Prof, Mardin Artuklu University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Islamic Law
Mardin/TURKEY

ya-ar19801@hotmail.com

Orcid: 0000-0002-4677-1017

Doi: 10.34085/buifd.898470

Öz

Fıkıh terimi olarak fetvâ, sorulan şer'î meselenin hükmünün, ehil olan fukahâ tarafından şer'î deliller ışığında açıklığa kavuşturulma işlemidir. Bu bakımdan fetvâyâ, büyük önem atfedilmiş ve İslâm tarihi boyunca her dönemde fetvâ faaliyetinin ehil kişilerce yürütülmesine özen gösterilmiştir. Bunun için müftünün bağlı kalması gereken ilke ve prensipler konulup gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Bilhassa fikhî ihtilafların had safhaya ulaşıp sahîh görüşlerin zayıf görüşlerden ayırt edilmesinin güçleştiği müteahhirîn dönemde mezhepte mutemet görüşe göre fetvâ verme işleminin sağlıklı bir şekilde yürütülmesi için sözü edilen düzenlemelere daha fazla ihtiyaç duyulmuştur. Bu nedenle konuya ilişkin birbirlerinden kıymetli çok sayıda çalışma ele alınmıştır. İşte inceleme konumuz olan Muhammed b. Süleyman el-Kürdî'nin *el-Fevâidü'l-Medeniyye* adlı eseri bu amaçla ele alınmış nadide eserlerden biridir. Çalışmada önce Kürdî'nin kısa biyografisi ve sözü geçen eserle ilgili malumatlar ana hatlarıyla verilmiştir. Ardından eserin muhtevassından hareketle Şâfiî mezhebinde fetvâ usûlü, mezhep içi kaynaklar hiyerarşisi ve mezhepte mutemet görüşün tercihinde takip edilmesi gereken prensipler tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Kürdî, *el-Fevâidü'l-Medeniyye*, Fetvâ, Şâfiî Mezhebi.

Abstract

Fatwa as a fiqh term is said to clarify the provision of sharia issue which is asked, in the light of sharia evidences by the fiqh scholars. In this respect, great importance is attributed to the fatwa. It was paid attention in Islamic history that fatwa activity is conducted by the qualified persons in each period. So the bases and principles that the mufti should adhere to them were provided, the necessary regulations were made. Especially, the aforementioned regulations were required much more in further periods when the disputes on fiqh were on the rise in order that the valid opinions are separated from the weak opinions. Thus, many valuable researches related to the subject were considered. Mohammed b. Solomon al-Kurdi's work in name of *el-Fevaidu'l-Medeniyye* which is our research subject is one of the precious works which were considered with that purpose. Before the research, Kurdi's brief biography and the information related to the aforementioned work were given with the base lines. Then, the fatwa method in the sect of Shafi, inner-hierarchy of sources and the necessary principles to be followed in the preference of reliable opinion in the sect were tried to be determined.

Keywords: Kurdi, *el-Fevadiul-Medeniyye*, Fatwa, Sect of Shafi.

Giriş

Fetvâ, vuku bulan problem ve olaylar için Yüce Allah'ın muradına uygun biçimde çözüm bulma faaliyetidir. İbnü's-Salâh'ın (öl. 643/1245) "Fetvâ, Yüce Allah adına imza atmaktır."¹ ve

¹ Osmân b. Salâhiddîn Abdîrahmân b. Mûsâ İbn Salâh eş-Şehrezûrî, *Edebü'l-müftî ve'l-müsteftî (Şurûtu'l-müftî)*, thk. Muvaffak b. Abdullah b. Abdülkâdir (Medîne: Mektebu'l-'Ulûm ve'l-Hikem, 1423/2002), 24.

İbn Kayyim el-Cevzî'nin (öl. 751/1350) "Allah adına hüküm bildirmek/imza atmak olduğundan fetvâyı en yüksek makam olarak kabul etmek gerekir."² şeklindeki ifadeleri bunu anlatmaktadır.³ Diğer taraftan fetvâ işlemi gerek ferdî gerekse ictimâî planda olsun Müslümanların dinî ve dünyevî hayatını ilgilendiren geniş bir alanı kapsamaktadır. Zira fetvâ Müslümanın ibadet ve ahiretinin yanı sıra ailevî, kazâî, siyasî, iktisadî ve diğer insanlarla ilişkisi gibi hayatının bütün yönlerini ilgilendiren bir faaliyettir. Fetvâ, bilhassa yeni ortaya çıkan olaylar ve problemlerin çözümüne yönelik bir tasarruf olması hasebiyle büyük önem arz etmektedir. Nitekim bu görevi Hulefâ-yi Râşidîn ve diğer fakîh sahâbîler, onları takip eden tabîîn neslinden fakîhler, müçtehit imamlar, mütekaddimîn ve muteahhirîn fakîhler üstlenmişlerdir. Böylelikle İslâm tarihi boyunca her dönemde ortaya çıkan yeni olaylar ve meselelerin çözümü için fakîhlere başvurulmuştur. Onlar da seleflerinin iftâ işleminde esas aldıkları prensipler doğrultusunda karşılaştıkları meseleleri çözüme kavuşturmuşlardır. Bu şekilde fetvâ faaliyeti sürdürülmüş ve hiçbir dönemde inkıtaa uğramamıştır.⁴ İslâm tarihi boyunca hemen her dönemde fetvâ vazgeçilmez bir faaliyet olarak kabul görmüş ve resmi bir kurum haline getirilerek belli bir mekanizma tarafından icra edilmiştir. İslâm âlimleri Müslümanların hayatındaki önem ve işlevini dikkate alarak bu faaliyetin, tek müftünün bulunduğu halde farz-ı 'ayn; birden fazla müftünün bulunması durumunda ise farz-ı kifâyeye bir vazife olduğuna hükmetmişlerdir.⁵

Esasında İftâ, din adına hüküm verme faaliyeti kabul gördüğünden büyük sorumluluk gerektiren bir vazife olarak addedilmiştir. Bu sebeple her âlimin istediği her konuda fetvâ vermesine sıcak bakılmamış ve ehil olmayan kişilerin fetvâ faaliyetinde bulunmaları haram görülerek şiddetle karşı çıkmıştır.⁶ İşte fetvânın bu önem ve ciddiyetinin farkında olan fukahâ, özellikle keyfî ve mesnetsiz fetvâların önüne geçebilmek için fetvâ verebilme işlemi bir takım adap ve usûllere bağlamışlardır. Bu çerçevede birçok fakîh, fıkıh çalışmalarında fetvânın bu türden adap ve usûllerine yer vermişlerdir. Fetva adabına değinen en önemli eserlerden biri İmam Nevevî'nin (öl. 676/1277) *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb* adlı eseridir.⁷ Bunun yanı sıra söz konusu alanla ilgili müstakil çalışmalar da yapılmıştır. Bu çalışmaların başında Şâfiî fakîh ve muhaddis İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî'nin (öl. 643/1245) *Edebu'l-müftî ve'l-müsteftâ*'si gelmektedir. Bu tür çalışmalarda genellikle fetvâ verende (müftî) bulunması gereken vasıf ve şartlar, fetvâ vermenin usûl ve adabları, fetvâ isteyeninin (müsteftânın) riayet etmesi gereken kâideler ve fetvâ işlemine ilişkin benzer bilgiler derli toplu bir şekilde ele alınmıştır. Sonraki dönemlerde konuya ilişkin yapılan çalışmalarda zikredilen malumatlarla birlikte mezhep içi kaynaklar arasındaki hiyerarşi, muhalif görüşler arasında tercih yapılmasında izlenmesi gereken usûller ve mezhebin önemli istilâhlarının açıklanması gibi fetvâ işleminin sağlıklı yürütülebilmesi için gereken bilgilere de yer verilmektedir.⁸ Şâfiî muhitinde büyük bir teveccüh gören Muhammed b. Süleyman el-Kürdî'nin (öl. 1194/1780) *el-Fevâ'idü'l-medeniyye fi-men yüftâ bi-kaolihî min*

² Muhammed b. Ebî Bekr İbn Kayyim el-Cevzî, *İ'lâmü'l-muvakkî'in 'an rabbi'l-âlemîn*, Thk. Muhammed Abdusselâm İbrahîm (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1411/1991), 1/9.

³ Ahmet Yaman, "Güncel Bazı Örnekleri Bağlamında Fetvada Kaynak Ve Yöntem Sorunu Üzerine", <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/184290>, erişim tarihi: 13.04.2021.

⁴ Muhammed Yüsrî İbrahîm, *el-Fevâ'ehemmiyyetuhâ davâbi'uhâ âsâruhâ*, (b.y.: 1427/2007), 106; Fahrettin Atar, "Fetva", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 12/488-490; Mehmet Aziz Yaşar, *Memlûkler döneminde fıkıh siyaset ilişkisi*, (Ankara: İlahiyât Yayınları, 2020), 86.

⁵ Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*, (b.y.: Dâru'l-Fikr, ts.), 1/45.

⁶ İbn Kayyim el-Cevzî, *İ'lâmü'l-muvakkî'in*, 1/252.

⁷ Nevevî, *el-Mecmû'*, 1/40-58.

⁸ Bu tür çalışmalar için bk. 'Alevî b. Ahmed es-Sekkâf, *el-Fevâ'idü'l-Mekkiyye fimâ yehtâcuhu talabetü's-Şâfi'iyye*, (b.y.: Merkezü'n-Nûr li'd-Dirâsât ve'l-Bühûs, ts.), 13-18.

e'immeti's-Şâfi'iyye (müte'ahhiri's-sâdeti's-Şâfi'iyye) adlı eseri bu doğrultuda telif edilen eserlerin başında gelmektedir. Çalışmamızda amaç Kürdî'nin *el-Fevâ'idü'l-medeniyye* adlı eserinin muhtevâsından hareketle Şâfiî mezhebinde fetvâ usûlünü, mezhep içi kaynaklar hiyerarşisini ve mezhepte mutemet görüşün tercihinde takip edilmesi gereken prensipleri tespit etmektir.

1. Muhammed el-Kürdî ve el-Fevâ'idü'l-Medeniyye

1.1. Kürdî'nin İlmî Şahsiyeti

Kürdî nisbesiyle şöhret bulmuş Ebû Abdillâh Şemseddîn Muhammed b. Süleyman el-Medenî eş-Şâfiî, Suriye'nin Kuzeybatısında bulunan Halep dağı (Kürt dağı) bölgesinin sakinlerinden bir aileye mensuptur. Babası Süleyman 1115/1703 yılında Medîne'ye gitmiş ve burada Kur'an öğretmenliğini yapmıştır. Bir müddet sonra Süleyman, kendi memleketine dönmüş ve burada bulunduğu sırada oğlu Muhammed doğmuştur.⁹ Onun doğumuyla ilgili 1125/1713, 1126/1714, 1127/1715 ve 1129/1717 şeklinde farklı tarihler verilmektedir.¹⁰ Fakat Muhittin Özdemir'in de belirttiği gibi müellifin oğlu Abdullah'ın verdiği 1129/1717 tarih daha doğru olmalıdır.¹¹ Kürdî, henüz bir yaşındayken ailesi tekrar Medîne'ye taşınmıştır.¹² Medîne'de yetişip büyüyen Kürdî, Kur'an-ı Kerim'i ezberleyerek ilim tahsiline başlamıştır. Daha sonra, Hicâz, Mısır, Şam ve Yemen bölgesi âlimlerinden aklî ve naklî ilimler tahsil etmiş ve bu ilimlerde icazet almıştır. Kürdî'nin ders aldığı önemli hocalarından bazıları şunlardır: Mustafa b. Kemâleddîn el-Bekrî (öl. 1162/1749), Abdurrahman b. Abdilah Belfakîh (öl. 1162/1799), Muhammed Sa'îd b. Muhammed Sünbül el-Meclâî (öl. 1175/1761) ve Ahmed b. Hasen el-Halidî el-Mısrî (öl. 1182/1768).¹³ Kürdî, bölgenin meşhur âlimlerinden ilim tahsilini tamamladıktan sonra Mescid-i Nebevî'de ders halkasını oluşturmuştur. Onun ders halkasına İslâm coğrafyasının dört bir yanında pek çok talebe katılmıştır. Yetiştirdikleri talebelerden bazılarının isimleri şu şekildedir: Muhammed b. Hüseyin el-'Alevî el-Cefrî (öl. 1186/1773), Alî b. Abdîrrahman es-Semhûdî (öl. 1196/1782), Muhammed Sa'îd b. İbrahîm el-Gûrânî (öl. 1196/1782), Abdussamed b. Abdîrrahman el-Câvî (öl. 1206/1803) ve Şihâbuddîn Ahmed b. Abdillâh el-'Atâr (öl. 1218/1803).¹⁴

Kürdî, bütün İslâmî ilimlerde önemli mesafeler kat etmekle beraber daha çok Şâfiî fıkında uzmanlaşmış ve bu alanda ün yapmıştır. Şöhreti Hicaz'ın sınırlarını aşarak Anadolu ve Osmanlı'nın yönetim merkezi İstanbul'a kadar ulaşmıştır. Onun ilmî yetkinliğine vakıf olan dönemin Osmanlı Şeyhulislâm'ı resmî bir ferman çıkartarak onu Medîne Şâfiî müftüsü olarak tayin etmiştir. Daha önce Şâfiîlerden hiç kimsenin sözü edilen makama bu tarzda atanmadığı belirtilmiştir. Bundan böyle Şâfiîlerin reisi ve müftüsü olarak anılmaya başlanmıştır. Osmanlı yöneticileriyle iyi ilişkiler kurduğu ve bu münasebetle 1172/1759 tarihinde Anadolu ve İstanbul'u ziyaret ettiği nakledilmektedir. İfta başta olmak üzere farklı ilmî faaliyetler nedeniyle birçok İslâm beldesini ziyaret ettiği belirtilmektedir. Bu anlamda onun bilhassa Şâfiî fıkıh

⁹ eş-Şerîf Enes b. Ya'kûb el-Hasenî, *A'lâmu erdî'n-nübuve*, (Medîne: el-Hazanetü'l-Ketbiyye, 1437/2016), 473-474.

¹⁰ Abdurrahman b. Abdülkerim el-Ensârî, *Tuhfetü'l-muhîbbîn ve'l-aşhâb fi ma'rifeti mâ li'l-Medeniyyîn mine'l-ensâb*, (Tunus: el-Mektebetü'l-Atîka, 1390/1970), 408; Abdulhayy b. Abdulkebîr Kettânî, *Fehresu'l-fehâris*, thk. İhsân Abbâs (Beyrut: Dâru'l-Çarbi'l-İslâmî, 1402/1982), 1/483; Abdülkerim Muhammed el-Muderris, *Ulemâunâ fi hizmeti'l-İslâm*, (b.y.: 1403/1983), 476.

¹¹ Muhittin Özdemir, "Muhammed el-Kürdî ve es-Sağru's-Bessâm an Meânî's-Suvarî'lletî Yüzevvicu Fihâ'l-Hukkâm Adlı Risâlesi", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5/56 (2017), 158.

¹² Muhammed Halîl b. Ali el-Hüseyinî el-Murâdî, *Silku'd-durer fi a'yânî'l-karnî's-sânî 'aşer*, (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1408/1988), 4/111.

¹³ Râid Emîr Abdillâh er-Râşîd, "Mahtûtu Tercemetü'l-Allâme eş-Şems Muhammed b. Süleyman Dirâse ve Tahkîk", *Mecelletü't-Terbiyye ve'l-İlm, Câmi'atü'l-Mûsul* (2013), 13.

¹⁴ Muhammed b. Süleyman el-Kürdî, *el-Fevâ'id*, thk. Bessâm Abdulvahhâb el-Câbî (Lübnan/Dımaşk: Dâru'l-Ceffân ve'l-Câbî/Dâru Nuri's-Sabâh, 1432/2011), 8.

birikimine katkıda bulunduğunu söylememiz mümkündür.¹⁵ Kürdî, tedrisat ve fetvâ ile birlikte Şâfiî fıkhıyla ilgili birbirinden kıymetli eserler telif ederek Şâfiî fıkhının gelişimine katkılar sunmuştur. Onun fıkıh imiyle ilgili yazdığı eserler şunlardır: *el-Havâşî'l-Medeniyye 'alâ Şerhi'l-Muqaddimeti'l-Hadramiyye*, *el-Meslekü'l-'adl 'alâ Şerhi Muhtaşarı Bâ Faql*, *el-Fetâva'l-Kürdiyye*, *Fethu'l-fettâh bi'l-hayr fi ('alâ men yürüdü) ma'rifeti şürûti'l-hacci 'ani'l-ğayr*, *el-İntibâh li-mâ yedüllü 'alâ fazâleti ta'cili's-şalât*, *es-Sağru'l-bessâm 'an me'âni's-şuveri'letü yüzevvicü fihe'l-hükkâm*, *Keşfü'l-lisâm 'an hükmi't-tecerrüdi kable'l-mikât bilâ ihrâm*, *Cevâzü'l-iftâ' bi-kavli küllin mine'l-müte'ahhirîn mine'l-'ulemâ' i ev beynehüm tertîbü zâlike*, *Zehrü'r-rubâ fi envâ'i (beyâni ahkâmi)'r-ribâ*, *Vesahu'l-ezfâr ve hükmi's-şalâti bihâ*, *Hâşiye 'ale'l-Envâr li-'ameli'l-ibrâr*, *Ecvibe*, *Şerhu ferâ'izi't-Tuhfe*, *Ukûdü'd-dürer fi beyâni muşalahâti Tuhfeti İbn Hacer*, *Şerhu ferâ'izi't-Tuhfe*, *Ukûdü'd-dürer fi beyâni muşalahâti Tuhfeti İbn Hacer*, *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Ğâye li'l-Hafîb*, *ed-Dürretü'l-behiyye fi cevâbi'l-es'ileti'l-Câviyye*, *Şerhu Manzûmeti'n-nâsih ve'l-mensûh (Süyûtî'nin eserinin şerhi)*, *Keşfü'l-murû'at 'an muhadderâti mâ li'l-vudû mine's-şurû't*, *Fetâvâ 'idde*.¹⁶ Arkasında büyük bir ilmî miras bırakan Kürdî, 16 Reb'ülevvel 1194/1780 tarihinde Medîne'de vefat etmiş ve Bakî'ü'l-garkad mezarlığına defnedilmiştir.¹⁷

1.2. el-Fevâidü'l-Medeniyye

Eserin telif amacı, Şâfiî müftünün mezhepte fetvâya esas teşkil eden mutemet görüşleri tespit edip sağlıklı bir biçimde Şâfiî müntesiplerine sunması için izlemesi gereken usûl ve esasları sistemli bir şekilde ortaya koymaktır. Bu bağlamda eserde: Önce âlimlerin fikhî meselelerle ilgili ihtilaflarının ümmet için bir rahmet olduğu, fakihler arasında cereyan eden tartışmaları ve onların birbirilerini eleştirmeleri karşısında takınması gereken tavırların neler olması gerektiği ve gerçeğin ortaya çıkması için yapılan eleştirinin şer'î açıdan övülmesi gereken bir davranış olduğu, âlimlerin birbirlerinin hatalarına karşı sessiz kalmalarının doğru olmadığı ve âlimlerin kendilerinden daha üstün birisine muhalefet etmelerinde bir sakıncanın bulunmadığı gibi konular örneklerle belirtilmiştir. Ardından Râfiî ve Nevevî'nin mezhepteki konumları ve gayretleri ile birlikte mütekaddimîn fukahânın eserlerinden istifade etmenin yöntemine, mezhep içi müftülerin iki sınıftan ibaret olduğuna, bunlardan ilkinin ehlü't-tercîh olup Şeyhayn'ın mutemet gördükleri görüşleri esas almak suretiyle mezhepte mutemet kabul edilen kaynaklardan istediğine itimat ederek nakilde bulunabileceğine değinilmiştir. Ayrıca Nevevî'nin Râfiî'ye ilmî açıdan üstünlüğüne, mutemetlik bakımından Nevevî'nin kitaplarının hiyerarşisine, tercih ehli olmayan müftülerden ikinci sınıfının görüşler arasında tercih yaparken izlemeleri gereken metoda, sözü edilen müftülerin İbn Hacer el-Heytemî ve Şemsüddîn er-Remlî'den herhangi birinin görüşüne itimat edebileceğine, bu iki fakihin eserleri ve eserlerine yapılmış çalışmaların mertebelerine temas edilmiştir. Daha sonra taklid ile ilgili bilgilere, Şâfiî'nin kadîm ve cedîd kavillerine ilişkin fakihlerin yaklaşımlarına, müftüler ile ilgili bir takım adap ve usûllere yer verilmiştir.¹⁸ Eserde temel konular “فصل/fasıl/bölüm” başlığıyla belirtilmiştir. Bu konuların alt türü olup onlarla doğrudan ilişkili bilgilere genelde “مطلب/konu” başlığı altında yer verilmiştir. Bu alt türü konularla dolaylı olarak ilişkili malumatlar “فائدة/fayda” başlığıyla ifade edilmiştir. Gerek ana konular gerekse alt konuların izahına yönelik fer'î meseleler, “مسألة/mesele” başlığında işlenmiştir. Müellif naklettiği bilgileri mezhepte

¹⁵ Ensârî, *Tuhfeti'l-muhibbîn*, 408; Hasenî, *A'lâmu erdî'n-nübuve*, 475.

¹⁶ Eserleriyle ilgili detaylı bilgi için Bk. Özdemir, “Muhammed el-Kürdî ve es-Sağru's-Bessâm an Meânî's-Suvarî'letü Yüzevvicü Fihâ'l-Hukkâm Adlı Risâlesi”, 160-173; “Kürdî”, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kurdi-muhammed-b-suleyman>, erişim tarihi, 12.01.20121.

¹⁷ Hasenî, *A'lâmu erdî'n-nübuve*, 478.

¹⁸ bk. Özdemir, “Muhammed el-Kürdî ve es-Sağru's-Bessâm an Meânî's-Suvarî'letü Yüzevvicü Fihâ'l-Hukkâm Adlı Risâlesi”, 163-168.

mutemet kabul edilen kaynaklardan almaya özen göstermiştir. Bu bilgileri de genellikle aynen ıktibas ederek atıfta bulunduğu kaynakları yazarlarıyla birlikte zikretmiştir.¹⁹

Eser, Şâfiî mezhebinde mutemetlik açısından kaynakları tespit etmeye ve mezhep içi görüşler arasında tercih yapabilme işleyişine yönelik sistemli ve kapsamlı bir çalışma olması hasebiyle büyük önem arz etmektedir. Nitekim Şâfiî mezhebi özelinde baktığımızda konuya ilişkin ne müteahhirîn ne de müteahhirîn fukahâ tarafından böyle geniş bir çalışma yapılmamıştır. Eser, müteahhirîn Şâfiî fukahâsı tarafından büyük bir kabul görmüş ve mezhep içi müftâ bih görüşlerin belirlenmesinde genellikle onun sunduğu yöntem takip edilmiştir. Hicrî XIII. yüzyılda yazıldığı tahmin edilen müellifin tercümesinde “Muhtevi olduğu ender faydalardan ötürü gözyaşlarıyla yazılmaya değer bir eser olduğu” ifade edilerek bu eserin ilmî önemine vurgu yapılmıştır.²⁰ Eserin kıymet-i ilmiyesini gösteren diğer bir husus ise Şâfiî mezhebinde muteber sayılan birçok kaynaktan istifade edilerek telif edilmesidir. Bu kaynaklardan bazıları şunlardır: Gazzâlî (öl. 505/1111), *el-Vecîz*; Rafiî, *el-‘Azîz şerhu’l-Vecîz, el-Muharrer fi fûrû‘i ş-Şâfi‘iyye*; Nevevî, *et-Tahkîk, Mihâcü’t-tâlibîn, el-Mecmû‘ şerhu’l-Mühezzeb, Ravzatü’t-tâlibîn ve ‘umdetü’l-müttakîn, e-l-Minhâc fi şerhi Şahîhi Müslim b. Haccâc*; Bedrüddîn ez-Zerkeşî (öl. 794/1392), *Hâdimü’r-Râfi‘î ve’r-Ravza*; Zekeriyâ el-Ensârî (öl. 926/1520), *Fethu’l-vehhâb bi-şerhi Menhecî’t-tullâb*; Cemâlüddîn el-İsnevî (öl. 772/1370), *Kâfi’l-muhtâc, el-Muhimmât*; İbn Hacer el-Heytemî, *el-Minhâcü’l-ka’im, Fethu’l-cevâd fi şerhi’l-İrşâd, Tuhtetü’l-muhtâc bi-şerhi’l-Minhâc, el-İmdâd fi şerhi’l-İrşâd, el-Î‘âb şerhu’l-‘Ubâb ve’l-muhtâc fi nüşusi ş-Şâfi‘î ve’l-aşhâb*; Hatîb eş-Şirbînî (öl. 977/1570), *el-İknâ‘ fi halli elfâzi Ebî Şücâ‘, Muğni’l-muhtâc ilâ ma‘rifeti me‘ânî elfâzi’l-Minhâc*; Remlî, *Nihâyetü’l-muhtâc ilâ şerhi’l-Minhâc*.

2. Şâfiî Mezhebinde Fetvâ İşleyişi ve Mezhep İçi Görüşler Hiyerarşisi

Bilindiği üzere İmam Şâfiî’den aynı mesele hakkında birden fazla kavlin/görüşün bulunması yaygın bir husustur. Bu husus sonraki Şâfiî fakîhlerini hayli uğraştırmıştır. Nitekim Şâfiîler, imamın hangi görüş üzerinde karar kıldığını veya hangi görüşün daha tercihe şayan olduğunu tespit etmek için yoğun bir mesai harcamışlardır. Buna bağlı olarak mezhebin ilk dönemlerinden itibaren Şâfiî fıkıh kaynaklarında aynı mesele hakkında birden fazla görüşün bulunması sıkça rastlanılan bir husus olmuştur. Buna, mezhep içi müctehitlerin imamın naslarına yaptıkları farklı yorumlar ve hakkında imamın görüşü bulunmayan meselelerin hükümlerini belirlerken izledikleri değişik tarikler eklenince mezhepteki bu husus daha yaygın hale gelmiştir. Sonuç itibariyle ileriki dönemlerde mezhebin temel prensiplerine uygun düşen râcih fikhî görüşler içine çok sayıda şaz ve zayıf görüşler de karışmış ve mezhepte mutemet görüşün tespit edilmesi hayli zorlaşmıştır.²¹ Nevevî’nin de belirttiği gibi “Artık mezhepte muteber görüşün tespiti yoğun çaba gerektiren bir iş olmuş ve ancak fıkhîta derin bilgi sahip olan (ki bu da az kişiye tekabül eder) buna muvaffak olabilmıştır.”²² Mezhepteki bu durumun farkında olan büyük Şâfiî fakîh Abdülkerîm er-Râfiî (öl. 623/1226) Şâfiî fıkıh birikimini büyük bir titizlikle gözden geçirmiş ve mezhep içi râcih görüşlerin mercûh görüşlerden ayıklamasında önemli bir mesafe kat etmiştir. Daha sonra Nevevî ile sürdürülen bu faaliyetle mezhep içi muteber görüşler büyük oranda ayıklanmıştır. Bundan böyle Şeyhayn lakabına mazhar olan Râfiî ve Nevevî’nin görüşleri mezhep içinde mutemet olarak kabul görmüş ve sonraki fakîhler

¹⁹ Örnek babında bk. Kürdî, *el-Fevâid*, 82, 94, 126, 127, 142, 145, 161.

²⁰ Râşid, “Mahtûtu Tercemetü’l-‘Allâme eş-Şems Muhammed b. Süleyman Dirâse ve Tahkîk”, 14.

²¹ Ekrem Yusuf Ömer el-Kavâsimî, *el-Madhal ilâ mezhebi’l-imâm eş-Şâfi‘î*, (Ürdün: Dâru’n-Nefâis, 1423/2003), 373; Yaşar, *Memlûkler döneminde fıkıh siyaset ilişkisi*, 94.

²² Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *Ravdatü’t-tâlibîn ve ‘umdetü’l-müftîn*, thk. Züheyr eş-Şâvîş (Beyrut: el-Mektebu’l-İslâmî, 1412/1991), 1: 4.

tarafından esas alınmıştır.²³ Kendilerinden önceki fıkıh çalışmaları onların çalışmalarına nazaran ikinci planda kalmıştır. Hicri X. yüzyıla gelindiğinde büyük ölçüde Şeyhayn'ın görüşleri mihver alınmak suretiyle çok sayıda fıkıh çalışması ortaya çıkmıştır. Şeyhayn öncesi kadar olmasa da bu çalışmalarda da gerek Şeyhayn'ın ihtilaflarına gerekse onların değinmediği meselelere ilişkin olsun azımsanmayacak derecede ihtilaflar oluşmuş ve bundan ötürü mezhepte fetvaya esas teşkil eden görüşün tespiti güçleşmiştir. Zekeriyâ el-Ensârî, İbn Hacer el-Heytemî (öl. 974/1567), Hatîb eş-Şirbînî ve Şemsüddîn er-Remlî (öl. 1004/1596) mezhebin fıkıh birikimini ikinci defa gözden geçirerek mezhep içi müftâ bih görüşleri büyük ölçüde tespit etmeyi başarmışlardır.²⁴ Ancak zikredilen fakîhlerden Heytemî ve Remlî'nin görüşleri, mezhep müntesipleri tarafından daha tercihe şayan bulunmuştur. Bundan böyle Mısır bölgesi Şâfiî müntesiplerinin büyük çoğunluğu Remlî'nin tercih ettiği görüşlere; buna mukabil Şam, Hadremût, Dâğıstân ve Şâfiî mezhebine mensup Kürtlerin yaşadığı bölgeler ile Hicâz ve Yemen'in büyük çoğunluğu Heytemî'nin benimsediği görüşlere itimat etmişlerdir.²⁵

Sözü edilen faaliyetle mezhep içi mutemet kabul edilen görüşler büyük oranda ayıklanmış olsa da bu görüşler bir fakîhe ait olmadığı gibi tek kaynaktan da toplanmış değildir. Bunun yanı sıra bilhassa müteahhirîn dönemde görüşleri mutemet görülüp eserleri iftâ işleminde mercii kabul gören başka fakîhler de yetişmiştir. Dolayısıyla Şâfiî müftülerin söz konusu görüşlere kolaylıkla ulaşabilmeleri nispeten güçleşmiştir. Bu yüzden hangi fakîhin görüşlerinin daha tercihe şayan kabul görüleceğini veya hangi fıkıh kaynağının daha muteber sayılacağını ve Şâfiî müftülerden kimin ne şekilde bu kaynaklardan istifade edeceğini tespit etmek için derli toplu bir çalışmaya ihtiyaç duyulmuştur. İşte bu amaca matuf olarak müteahhirîn dönemi Şâfiî fakîhlerinden Muhammed el-Kürdî *el-Fevâidü'l-Medeniyye* adlı çalışmasını yapmıştır. Burada sözü geçen eser bağlamında Şâfiî mezhebinde iftâ usûlü ile mezhep içi mutemet görüşlerin belirlenmesinde izlenen yöntemler ve mezhep içi kaynakların hiyerarşisi irdelenecektir.

2.1. Şâfiî Mezhebinde Mezhep İçi Fetvâ İşleyişi

2.1.1. Fetvâ Verme Adabı ve Şartları

Mezhep müntesibi müftünün Müslüman, adaletli, keskin bir zekâyâ, sağlam bir fikre ve güçlü bir hafızaya sahip olması gibi her müftüde bulunması gereken temel şartlar ile birlikte bağlı bulunduğu mezhep imamının fıkıh anlayışına hâkim olması, mezhebin kavâid ve üsluplarını bilmesi ve mezhep fikhına ileri derecede vakıf olması gibi şartları da haiz olması gerekmektedir. Buna göre fikhî bir meseleyi veya birkaç meseleyi delilleriyle birlikte bilen kişinin fetvâ vermesi caiz görülmemiştir.²⁶ Aynı şekilde delil ve gerekçeleri iyice incelenmeden her fakîhin görüşleriyle fetvâ verilemeyeceği gibi fıkıh ilmini, bu ilimde ün yapmış fakîhlerden tahsil yoluyla öğrenmeyen, fetvâ veremeyeceğine de hükmedilmiştir.²⁷

Fetvâ işleyişinde riayet edilmesi gereken önemli hususlardan biri müsteftînin durumunun dikkate alınmasıdır. Buna göre ruhsattan ziyade azimeti tercih eden ve dinî konularda ihtiyatlı olan müsteftî için zor ve katı olan görüşler doğrultusunda; nefsin esaretinde olan ve dinî konularda ihtiyatı zayıf olanlar için kolay görüşlerle fetvâ verilmesi daha evlâ bulunmuştur. Yine vesvese ve ümitsizlik gibi manevî hastalıklarla müptela olanlar hakkında, durumu daha

²³ Kavâsimî, *el-Madhal*, 376-379.

²⁴ Kavâsimî, *el-Madhal*, 410-415; Mahsum Aslan, *İbn Hacer el-Heytemî İle Şemsüddîn er-Remlî ve İhtilaf Sebepleri*, (Doktora Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır 2018), 140-143.

²⁵ Kürdî, *el-Fevâid*, 59-60; Sekkâf, *el-Fevâ'idü'l-Mekkiyye*, 118.

²⁶ Kürdî, *el-Fevâid*, 372-373.

²⁷ Kürdî, *el-Fevâid*, 66.

da kötüleşip dinden tümüyle uzaklaşmaması adına daha yumuşak davranılmalı ve onlar için daha kolay görüşler tercih edilmelidir.²⁸

Fetvâ makamında bulunanlar, tutum ve davranışlarına dikkat etmeli ve bu makama yakışmayan her türlü hareketlerden kaçınmalıdır. Buna binaen müftüyü fetvâ ehliyetinden çıkarmayan türden davranışlar, onun fetvâ makamından alıkonulmasına gerekçe teşkil etmez. Örneğin müftünün, yanlış verdiğini fark ettiği fetvâdan dönüp doğru olana göre tekrar fetvâ yayınlaması gibi davranışlar, onu fetvâ ehliyetinden çıkarmadığı gibi fetvâ vermesine de mani bir durum değildir. Fakat müftünün, yanlış verdiği fetvâya dair kendisine uzatılan kâğıt ve nakilleri yırtıp tekrar fetvâ yazması gibi olumsuz yönde yansımaları olan bir hareketi birkaç defa tekrar etmesi fetvâ vermesine mani teşkil eden hususlar olarak sayılabilir.²⁹

2.1.2. Mezhep İçi Müftü Sınıfları

Kürdî, mezhep içi müftüleri tercih ehliyetine sahip olanlar ve olmayanlar biçiminde iki sınıfa ayırmıştır.

2.1.2.1. Tercih Ehli Müftü

Mezhep içi bu sınıfa, mezhep fıkhının kendisinde meleke haline gelen kişi olarak ifade edilen “fakihü'n-nefs” denir. İmam Nevevî'nin de ifade ettiği gibi bu mertebeye ulaşan fakih, mezhep imamının görüşlerine vakıf, onun görüşlerinin delillerini iyi bilen, mezhep içi fikhî meseleler hakkında varit olmuş görüşler arasında tercih yapabilir.³⁰ Kürdî'ye göre bu vasıfta bulunan müftü, ancak Râfiî ve Nevevî'nin tercih ettikleri görüşlere göre fetvâ verebilirler. Heytemî, Remlî ve diğer müteahhirîn fakihlerin tercihleri sözü geçen müftüyü bağlamaz. Nitekim müteahhirîn muhakkerin büyük çoğunluğu, Şeyhayn'ın görüşlerine rağmen başkasının görüşüyle amel etmenin caiz olmadığına karar kılmışlardır.³¹ Heytemî bu hususu şöyle dile getirmiştir: “Geçmiş ve günümüz ulemâsının gayesi Şeyhayn'ın ifadelerini anlamak ve uygun bir şekilde takrir etmektir... Mertebeleri ne olursa olsun Şeyhayn'ı hatalı bulan ve onlara itiraz edenler dikkate alınmamıştır.”³² Şeyhayn ise mezhep içinde ihtilafli görüşler arasında tercihte delili esas almıştır. Çoğunluğun görüşüne muhalif olsa bile delilce daha güçlü görüşü tercih etmişlerdir. Aksi durumda ise çoğunluğun görüşünü benimsemişlerdir.³³

Tercih salahiyetine sahip müftü, Şeyhayn'ın değinmediği meseleler için mezhepte mutemet kaynaklara müracaat ederek fetvâ verebilir. Şeyhayn'den önceki kaynaklarda geçen görüşlere, derinlemesine incelemeyen ve bunların mezhepte muteber görüşler olduğu hususunda kendilerinde zann-ı gâlib oluşmadan itimat etmemelidirler.³⁴ Ayrıca müftü, Şeyhayn öncesi kaynaklardan fetvâ vermek istediğinde bunlardan bir iki kitapla yetinmemeli, birçoğuna bakmalıdır. Çünkü sözü edilen kaynaklarda birçok ihtilaf ve çok sayıda farklı tercihler kaydedilmiştir. Öyle ki bazen mütekaddiminden yirmiye yakın musannif, mezhebin râcih görüşüne muhalif şâz bir görüş üzerinde karar kılabilmiştir.³⁵ Heytemî ve Şemsüddîn er-Remlî'nin görüşlerine gelince mezhepte tercih ehli müftü, onların görüşlerine, bağlı kalma

²⁸ Kürdî, *el-Fevâid*, 370-371.

²⁹ Kürdî, *el-Fevâid*, 373.

³⁰ Nevevî, *el-Mecmû'*, 1/44.

³¹ Kürdî, *el-Fevâid*, 38, 69.

³² Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed İbn Hacer el-Heytemî, *el-Fetâvâ'l-kübra'l-fikhiyye*, (b.y.: el-mektebetü'l-islâmiyye, ts.), 1/113; Kürdî, *el-Fevâid*, 38-39.

³³ Kürdî, *el-Fevâid*, 206-207.

³⁴ Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc bi şerhi'l-Minhâc* (Mısır: el-Mektebetü't-Tcâriyyetü'l-Kübrâ, 1357/1983), 1/38-39; Kürdî, *el-Fevâid*, 39-40.

³⁵ Nevevî, *el-Mecmû'*, 1/47; Kürdî, *el-Fevâid*, 40, 55.

meburiyetinde olmamakla beraber müracaat etmek istediğinde bunlardan râcih olan görüş doğrultusunda fetvâ vermek zorundadır.³⁶

Tercih ehli olsa bile mezhep içi müftü, -daha isabetli balsa dahi- mezhepte zayıf kabul edilen görüşe göre fetvâ veremez. Çünkü müstefti, müftüden fetvâ isterken mezhepte râcih olan görüşü sormakta; müftüye göre râcih olan görüşü değil. Aynı şekilde müftü, mezhepte sahîh görüşe muhalif olan fâsid görüş ile amel edemez. Buna mukabil tercihe şayan bulduğu zayıf görüş ile amel edebilir.³⁷

2.1.2.2. Tercih Ehli Olmayan Müftü

Tercih salahiyetine sahip olmayan müftü, mezhepte râcih ve mercûh, zayıf ve güçlü görüşleri birbirlerinden ayırt etme kabiliyetine ulaşmayan fakîhtir.³⁸ Bu sınıfın da kendi içinde farklı mertebelere ayrıldığı belirtilmektedir. Bunlardan Râfiî ve Nevevî veya Heytemî ve Remlî'nin tercihlerinde kullandıkları delil ve gerekçeleri öğrenme kabiliyetine sahip müftüler sözü geçen fakîhlerin benimsedikleri görüşlerden daha tercihe şayan bulduklarıyla fetvâ verebilirler.³⁹ Böyle bir yetkinliğe sahip olmayan müftüler ise bilhassa *Tuhfetü'l-muhtâc* ve *Nihâyetü'l-muhtâc* adlı eserleri çerçevesinde Heytemî ve Remlî'nin ittifak ettikleri görüşlere muvafık olarak fetvâ verebilirler. Onların *Tuhfe* ve *Nihâye*'ye muhalif fetvâ vermeleri caiz görülmemiştir. Heytemî ve Remlî'nin ihtilaf ettikleri konularda ise sözü edilen müftüler, bunlardan istediğinin görüşü doğrultusunda fetvâ verebilirler.⁴⁰ Keza söz konusu müftülerin Zekeriyyâ el-Ensârî'nin *Menhecü't-tullâb* adlı eserindeki görüşlerine göre fetvâ vermeleri de caiz görülmüştür.⁴¹

Genel teamüle göre her müftünün kendi mezhep imamının görüşlerine göre fetvâ vermesi esastır. Ancak özellikle ihtiyaç ve zaruretin olduğu veya dinî bir maslahatın gerektirdiği durumlarda müftünün, kendi mezhebi dışında bir başka mezhebin görüşüyle fetvâ vermesine, fetvâyâ esas alacağı görüşe vakıf olması ve bunu sahibine izafe etmesi kaydıyla cevaz verilmiştir. Zira Kürdî'nin de belirttiği gibi son dönemlerde fetvâ nakil ve rivayetten ibaret bir işleme dönüşmüştür. Hâl böyle olunca da müftünün kendi mezhebinin imamının veya başka bir mezhebin imamının görüşünü nakletmesi arasında bir fark yoktur.⁴²

2.2. Şâfiî Mezhebinde Mezhep İçi Kaynaklar Hiyerarşisi

Yukarıda temas ettiğimiz üzere Şeyhayn'ın, Heytemî'nin ve Remlî'nin ve diğer müteahhirîn fakîhlerin mezhep birikimine yönelik gerçekleştirdikleri faaliyetler sonraki Şâfiî fukahâsı tarafından takdirle karşılanmış ve gerek iftâ işleminde gerekse ilmî çalışmalarda onların görüş ve eserleri esas alınmıştır. Burada *el-Fevâidu'l-Medeniyye* çerçevesinde önce Râfiî ve Nevevî'nin, sonrasında Heytemî, Remlî ve diğer müteahhirîn Şâfiî fukahâsının mezhep içi görüş ve kitaplarının hiyerarşisi ele alınacaktır.

2.2.1. Râfiî ve Nevevî'nin Görüş ve Kitaplarının Hiyerarşisi

Râfiî ve Nevevî, Şâfiî fıkhnı tashîh etme noktasında önemli bir başarı kaydetmişlerdir. Nitekim İmam Şâfiî'nin görüşlerine hâkim olan bu büyük imamlar, halis bir niyetle sözü geçen görüşleri incelemiş ve sahîh olanları tespit etmişlerdir. Geçerli bir neden olmadan İmam Şâfiî'ye

³⁶ Kürdî, *el-Fevâid*, 66.

³⁷ Kürdî, *el-Fevâid*, 58, 67.

³⁸ Vehbe b. Mustafa ez-Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletühu* (Dımaşk: Dâru'l-Fıkr, ts.), 1/64.

³⁹ Kürdî, *el-Fevâid*, 61.

⁴⁰ Kürdî, *el-Fevâid*, 64, 66.

⁴¹ Kürdî, *el-Fevâid*, 67-68.

⁴² Kürdî, *el-Fevâid*, 318-322.

muhaliif tercihte bulunmamışlardır.⁴³ Kürdî, bu hususta Heytemî'den naklen şunları kaydetmiştir: “Şeyhayn'ın genel kurala muvafık olanı tercih ettiklerini gördüm. Şâfiî ve ashabının kitapları incelenirse Şeyhayn'ın ancak daha güçlü buldukları gerekçelerle onların görüşlerine muhalefet ettikleri görülür.”⁴⁴

Şeyhayn'ın tercih ettikleri görüşler, Heytemî'nin ifadesiyle ilmiyle amil muhakkik Şâfiî fakihler tarafından genel kabul görmüştür. Şeyhayn'ın ittifak ettikleri görüşler mezhep içi fetvâya esas teşkil etmiş ve onların görüşleri dışına çıkılmasına cevaz verilmemiştir. Buna göre bütün müteahhirin fukahâ, Şeyhayn'ın yanıldıklarına dair ittifak etmedikleri sürece onların görüşlerine göre fetvâ vermiş ve sonraki fakihlerden bir kısmının onları yanlış bulmalarına itibar etmemişlerdir.⁴⁵ Şeyhayn'ın ihtilaf ettikleri meselelerde ise Nevevî'nin görüşü esas almışlardır. Zaten Nevevî'den sonra gelen ve mezhepte otorite kabul edilen fukahânın hemen hepsinin *Minhâc* üzerine çalışma yapmış olmaları bunu göstermektedir. Aynı zamanda sözü geçen fakihlerden bir kısmının, zayıf gördüğü halde Nevevî'nin mutemet bulduğu görüşe göre fetvâ verdiği bilinmektedir. Örneğin Heytemî'nin de belirttiği üzere Cemâlüddîn el-İsnevî (öl. 772/1370) *el-Muhimmât* adlı eserinde Nevevî'nin bazı görüşlerini zayıf bulduğu halde mezhepte mutemet kabul edildiği için bu görüşlere göre fetvâ vermiştir.⁴⁶ Nevevî'nin öncelenmesi ise onun hadis konusunda Râfiî'den daha ileri bir seviyede olduğu hususuna bağlanmaktadır. Nitekim Râfiî dâhil Nevevî'den önceki fakihlerin geneli, kendilerinden önceki fukahânın eserinde geçen hadisler hakkında sükût etmiş; bunların kimler tarafından tahrîc edildiğini araştırmamışlar ve sahîh, hasen veya zayıf olduğu konusuna eğilmemişlerdir. Nevevî ise bu geleneğin aksine sözü edilen hadislerin muharriclerini tespit etmiş, onların sahîh, hasen veya zayıf olanlarını açıklamıştır.⁴⁷

Esasen Nevevî'nin aynı mesele için farklı kitaplarında değişik tercihlerde bulunduğu bir gerçektir. Dolayısıyla onun karar kıldığı tercihlerini tespit etmek basit görülmemelidir. Kürdî bunu şöyle izah etmiştir: “Nevevî'nin de kitaplarının incelenmesi gerekir. Çünkü bunlar, tashîh edilen görüşler açısından kendi aralarında bir bütünlük arz etmemektedir. Hâl böyleyken bir kitabında mutemet gördüğü bir görüşüne itimat edilirken aynı konuyu ele alan diğer kitaplarına da bakılmalıdır.”⁴⁸ Buna binaen Nevevî'nin kendi görüşleri arasında ihtilaf söz konusu olduğunda bunlardan hangisinin mezhepte mutemet olduğunu tespit etmek için bazı prensipler ileri sürülmüştür. Remlî bunları şu şekilde özetlemiştir: “Nevevî'nin kitapları arasında bir tenakuz bulunduğu mezhepte mutebahhir fakih buna bağlı kalmadan doğru bulduğu görüşe göre fetvâ verebilir. Mütebahhir olmayan ise fetvâ işlemi içinde ashabın görüşlerinin daha fazla incelenip araştırıldığı kitaplarını öne alır. Bu kriterlere göre ise kitaplarının sıralaması *el-Mecmû'*, *et-Tahkîk*, *et-Tankih*, *er-Ravda* ve *el-Minhâc* şeklindedir. Keza çoğunluk tarafından itimat edilen kitapları aksi durumda bulunanlara ve ait olduğu konu içinde belirtilen görüşleri konu dışı olarak ileri sürdüğü görüşlerine takdim edilir...”⁴⁹ Bunun yanı sıra kimi fukahâyâ göre Nevevî'nin fıkıh konularını esas alarak telif ettiği kitaplarındaki görüşleri, fetvâ amacıyla belirttiği görüşlerine takdim edilir. Çünkü kitaplarda bulunan görüşler bütün insanlara yönelikken fetvalardaki görüşler daha ziyade şahıslara matuftur. Bundan ötürü de kitaplardaki görüşler tasnif ve tashîh edilirken daha itinayla yapılır. Kimisi ise fetvâda belirtilen görüşlerin

⁴³ Kürdî, *el-Fevâid*, 42.

⁴⁴ Kürdî, *el-Fevâid*, 41.

⁴⁵ Kürdî, *el-Fevâid*, 53.

⁴⁶ Kürdî, *el-Fevâid*, 42, 56.

⁴⁷ Kürdî, *el-Fevâid*, 46-48.

⁴⁸ Kürdî, *el-Fevâid*, 56.

⁴⁹ Kürdî, *el-Fevâid*, 57.

mezhep içi müftâ bih görüşlerden olmak zorunda olduğu gerekçesiyle bunun aksini savunmuşlardır.⁵⁰ Zikredilen prensipler çerçevesinde Nevevî'nin kitapları mutemetlik açısından şöyle bir sıralamaya tabi tutulmuştur:

1. *et-Taḥkîk*
2. *el-Mecmû' şerḥu'l-Mühezzeb*
3. *et-Tenḳîh fî şerḥi'l-Vasîf*
4. *Ravḍatu't-tâlibîn ve 'umdetu'l-müttekîn*
5. *Minhâcu't-tâlibîn ve 'umdetu'l-müftîn*
6. *el-Fetâvâ (el-mesâilu'l-mensûre)*
7. *el-Minhâc fî şerḥi Şâḥîhi Muslim b. Haccâc*
8. *Taşḥîḥü't-Tenbîh*
9. *en-Nüket 'ale't-Tenbîh*.⁵¹

Ancak Remlî'nin belirttiği üzere bu, genel geçer bir sıralama değildir. Sözü ettiğimiz prensipler doğrultusunda verilen takribî bir sıralamadır. Nevevî'nin görüşleri arasında bir ihtilaf söz konusu olduğunda muteahhîrîn fukahânın üzerinde ittifak ettikleri görüşünün mutemet kabul edilmesinin daha isabetli olacağı kanaatine varılmıştır.⁵² Şâfiî mezhebinde mezhep içi görüşler hiyerarşisinde genel teamül, hakkında Nevevî'nin görüşü bulunmayan meselelerde fetvânın Râfiî'nin görüşü doğrultusunda verilmesidir.⁵³

2.2.2. Heytemî, Remlî ve Diğer Müteahhîrîn Şâfiî Fukahânın Görüş ve Kitaplarının Hiyerarşisi

Yukarıda kısaca değindiğimiz üzere Ensârî, Heytemî, Şîrbînî ve Remlî'nin Şeyhayn'ın fıkıh anlayışını esas alarak Şâfiî fıkıh birikimini büyük bir itinayla tahlil etmişlerdir. Ancak Heytemî ve Remlî'nin görüş ve tercihleri sonraki fakîhler tarafından hüsn-i kabul görmüş, diğer fakîhlerden hiç birinin tercihleri onlarınki kadar genel kabul görmemiş ve Râfiî ve Nevevî'den sonra mezhep içi fetvâda genellikle onların görüş ve kitapları temel alınmıştır. Hatta Kürdî'nin hocası Sa'îd Sünbül el-Mekkî, müteahhîrîn Şâfiî fukahânın Heytemî'nin *et-Tuhfe*'de ve Remlî'nin *en-Nihâye*'de bulunan görüşlerine muhalif fetvâ vermelerinin caiz olmadığını ve bu konuda ittifak oluştuğunu iddia etmiştir. Nitekim Zekeriyâ el-Ensârî, Heytemî, Şîrbînî, Remlî, İbnü'l-Kâsım el-'Abbâdî (öl. 994/1586), Nurüddîn Ali ez-Zeyyâdî (öl. 1024/1615) ve Nureddîn Ebû Ziyâ eş-Şebrâellisî (öl. 1087/1676) gibi müteahhîrîn Şâfiî fakîhlerin kitapları arasında ihtilaf söz konusu olduğunda ne yapılması gerektiği şeklinde bir soru üzerine Sa'îd Sünbül şöyle bir cevap vermiştir: Aralarındaki öncelik sıralamasına riayet edilmek suretiyle bunların tamamı mutemet olup her biriyle amel edilebilir. Fetvâyaya gelince söz konusu fakîhlerin kitapları arasında ihtilaf bulunduğu Heytemî ve Remlî'nin *et-Tuhfe* ve *en-Nihâye*'de ittifak ettikleri görüşler takdim edilmelidir. Sözü geçen iki fakîh ihtilafa düştüklerinde ise tercih ehli olmayan müftü bunlardan dilediğinin görüşünü tercih edebilir. Bunların görüşleri arasında yapılan tercih ise ashâbın çoğunluğunun veya diğer üç mezhep imamlarının görüşlerine ya da

⁵⁰ Kürdî, *el-Fevâid*, 54.

⁵¹ Kürdî, *el-Fevâid*, 55-57.

⁵² Kürdî, *el-Fevâid*, 57.

⁵³ Kürdî, *el-Fevâid*, 40; Osman b. Muhammed Şetâ el-Bekrî ed-Dimyâtî, *Î'ânetü't-tâlibîn 'alâ halli elfâzi Fethu'l-mu'în* (b.y.: Dâru'l-Fikr li't-Taba'ati ve'n-Neşr ve't-Tavzî', 1418/1997), 4/268; Sekkâf, *el-Fevâ'idü'l-Mekkiyye*, 117; Ömer b. Muhammed Emîn el-Karadâğî, *el-Menhelü'n-naqdâh fî'htilâfi'l-eşyâh*, (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1428/2007), 41.

sahîh hadislerle muvafık olmasıyla mümkündür. Müteahhirîn fukahâ bu konuda ittifak etmişlerdir.⁵⁴

Görüldüğü üzere Şâfiî mezhebinde mezhep içi genel teamül, Heytemî ve Remlî'nin ittifak ettikleri görüşlerin daha mutemet kabul edildiği yönündedir. İhtilaf ettikleri konularda ise müteahhirîn Şâfiî fakîhler ikiye ayrılmıştır. Şam, Hicâz, Dâğıstân, Kürtler, Hadramut ve Yemenliler'in çoğunluğu Heytemî'nin takrir ettiği görüşler ile amel emektedirler. Mısır yöresi Şâfiî müntesipleri ise Remlî'nin takrir ettiği görüşleri esas almaktadırlar.⁵⁵ Fetvâda Heytemî'ye tabi olan Şâfiîler onun görüşleri arasında bir çelişki gördüklerinde *et-Tuhfe*'de bulunan görüşleri diğer kitaplarında bulunan görüşlerine tercih etmektedirler. Kürdî, bu hususta Abdurrahman b. Muhammed el-'Ayderûs'den (öl. 1113/1701) şunları rivayet etmiştir:

"Heytemî'nin kitapları arasında ihtilaf söz konusu olduğunda delil ve tevcihlere vakıf olmayan müftü *et-Tuhfe*'ye göre fetvâ vermek zorundadır. Büyük muhakkikler de bu anlayışı benimsemişlerdir. Aynı şekilde hocalarımızdan babam Muhammed b. Abdurrahman el-'Ayderûs, Muhammed b. Ebî Bekir eş-Şillî (öl. 1093/1682), Abdullah b. Ebî Bekir el-Hatîb (öl. 1098/1687) ve onlardan sonra gelen diğer fakîhler de fetvâlarında bunu prensip edinmişlerdir. Heytemî *et-Tuhfe*'deki görüşlerine Zekeriyâ el-Ensârî, Remlî ve Şirbînî muhalif görüş beyan etmiş olsun veya olmasın durumu değiştirmez. Çünkü *et-Tuhfe* birçok âlim tarafından okunup tashîh edilmesiyle birlikte mezhebin naslarını daha fazla ihata etmektedir."⁵⁶

et-Tuhfe'den sonra mutemetlik açısından Heytemî'nin fıkıh eserlerinin sıralaması şu şekildedir: *Fethu'l-cevâd fi şerhi'l-İrşâd, el-İmdâd fi şerhi'l-İrşâd* (İbnü'l-Mukrî'nin (öl. 837/1433) Şâfiî fıkına dair *İrşâdü'l-ğāvî* adlı eserine biri küçük diğeri büyük iki şerh çalışmasıdır.), *Şerh 'alâ Muhtaşarı Bâ Fazli'l-Haçramî, el-Fetâva'l-kübra'l-fıkhiyye, el-Î'âb şerhu'l-'Abâb*.⁵⁷ Hem Kürdî'nin hem de diğer fakîhlerin, *en-Nihâye*'yi Heytemî'nin en muteber eseri *et-Tuhfe* ile birlikte zikredip onun mertebesinde kabul etmelerine rağmen Remlî'nin, Nevevî'nin hac ibadetine ilişkin *el-Îzâh fi menâsiki'l-hac* adlı eserine şerh olarak yazdığı *Şerhu'l-Îzâh* isimli kitabındaki görüşleri *et-Tuhfe*'deki görüşlerinden daha mutemet görülmüştür. Bu da *Şerhu'l-Îzâh*'ın *et-Tuhfe*'den sonra ele alındığına bağlanmıştır.⁵⁸

Şâfiî mezhebinde mezhep içi fetvâda Heytemî ve Remlî'den sonra Zekeriyâ el-Ensârî'nin görüş ve kitapları mutemet kabul edilmektedir. Ensârî'nin kitapları arasında bir tenakuz bulunduğu ise *el-Ğurerü'l-behiyye fi şerhi'l-Behcetü'l-verdiyye* adlı eserindeki görüşleri tercih edilir. Sonra Heytemî ve Remlî tarafından zayıf bulunan görüşleri hariç *Fethu'l-vehhâb bi şerhi Menheci't-tullâb* isimli eserindeki görüşleri takdim edilir. Kürdî, Sa'îd Sünbül'ün mezhepteki görüş ve kaynakların sıralamasıyla ilgili bu görüşünü defalarca dile getirdiğini ve bazı Şâfiî fakîhlerin de onun bu görüşü doğrultusunda tercihte bulduklarını ifade etmiştir.⁵⁹ Sözü geçen üç fakîhten sonra mezhep içi fetvâda Hatîb eş-Şirbî'nin görüşleri tercih edilir. Şâfiî mezhebinde fetvâda esas alınan görüş ve kitapların hiyerarşisi bu şekilde teamül haline gelmiştir.⁶⁰

⁵⁴ Kürdî, *el-Fevâid*, 66.

⁵⁵ Kürdî, *el-Fevâid*, 59-60.

⁵⁶ Kürdî, *el-Fevâid*, 60.

⁵⁷ Kürdî, *el-Fevâid*, 66.

⁵⁸ Kürdî, *el-Fevâid*, 256.

⁵⁹ Kürdî, *el-Fevâid*, 64-67.

⁶⁰ Dimyâtî, *Î'ânetü't-tâlibîn*, 4%268; Sekkâf, *el-Fevâ'idü'l-Mekkiyye*, 119; Aslan, *İbn Hacer el-Heytemî*, 145.

Kürdî, başta hocası Sa'îd Sünbül olmak üzere bazı müteahhirîn Şâfiî fukahânın Heytemî ve Remlî'nin görüşleri dışında fetvâ vermeyi caiz görmemelerini ve bu konuda ittifak oluştuğunu iddia etmelerini doğru bulmamıştır. Kürdî, Sa'îd Sünbül'ün de bazı meselelerde *et-Tuhfe* ve *en-Nihâye'*ye aykırı görüş beyan ettiğini söyleyerek onunla öğrencileri arasında geçen şu diyalogu aktarmıştır: "Sa'îd Sünbül, sözü geçen iki kitaba muhalif görüş belirtirken öğrencileri ona muhalefet eder. Hocanıza niçin muhalefet ediyorsunuz dediğinde öğrencileri şu cevabı verir: Biz değil, sen kendine muhalefet ediyorsun. Çünkü senin, *et-Tuhfe* ve *en-Nihâye'*ye muhalif olarak fetvâ vermenin caiz olmadığına dair görüşün bulunduğu halde şu an onlara muhalefet ediyorsun."⁶¹ Kürdî, gerek Sa'îd Sünbül'ün gerekse diğer müteahhirîn Şâfiî fukahâsından olsun birçok kişinin *et-Tuhfe* ve *en-Nihâye'*ye muhalif fetvâ verdiklerini ve kimsenin bunu garipsemediğini ifade etmiştir. Bunun teyidi için müteahhirîn fukahâ eserlerinden çok sayıda örnek nakletmiştir.⁶² Bunun yanı sıra birçok fakîhin, Heytemî ile Remlî arasında görüş farklılığı bulunduğu müftünün bunlardan dilediğinin görüşüne göre fetvâ verebileceğine ve bunlara aykırı fetvâ vermenin caiz olduğuna dair görüşlerini aktararak bu düşüncesini teyit etmeye çalışmıştır.⁶³ Kürdî buna yönelik şu izahı yapmıştır: Sa'îd Sünbül'ün *et-Tuhfe* ve *en-Nihâye'*nin mezhepteki mutemetlik konusundaki düşüncesinin sahîh oluşunda bir şüphe yoktur. Fakat onun bu iki kitaba muhalif olarak fetvâ vermenin caiz olmadığını ileri sürmesi kabul edilebilir bir yaklaşım değildir. Bundan da daha ilginç onun bu hususta ittifaktan söz etmesidir. Nitekim imamlarımızın ifadelerini inceleyen kişi bunun doğru olmadığını görecektir. Çünkü Heytemî ve Remlî döneminden itibaren günümüze kadar müteahhirîn birçok fakîh onlara muhalefet ettiği halde kimse buna karşı çıkmış değildir.⁶⁴

Hâsılı; Kürdî, Heytemî ve Remlî'nin mezhep içi üstün çabalarını ve mezhepteki meziyetlerini kabul etmekle beraber müftülerin onların görüşleriyle kayıtlı kalıp diğer fakîhlerin görüşleriyle fetvâ vermelerini caiz görmeyen yaklaşımı doğru bulmaz. Zira ona göre daha efdal veya daha bilgili fakîh bulunsa bile bunlardan daha düşük bir mertebede bulunanların görüşleri doğrultusunda da fetvâ verilebilir.⁶⁵ Kaldı ki ifadelerinden anladığımız kadarıyla Kürdî, diğer müteahhirîn Şâfiî fukahânın aksine Heytemî ve Remlî'yi istisnasız bir şekilde diğer müteahhirîn fukahâdan üstün görmemektedir. Zira müteahhirîn fukahânın mezhep içi derecelerinden söz ederken şöyle bir sıralamayı benimsemektedir: "Ensârî, Heytemî, Şirbînî ve Remlî'nin görüşlerine göre fetvâ verilmek istendiğinde zikredilen sıralama esas alınırsa daha evlâ olur. Çünkü Ensârî mezhep nakillerini gayet iyi bilen birisidir. Heytemî delilleri iyi bilen ve Şeyhayn'ın görüşlerine tam anlamıyla itimat eden biri olarak bilinir. Remlî mezhep nakillerini tahrir eden ve Mısır fukahâsının kitaplarını takrir eden bir fakîhtir. Şirbînî de Remlî'nin yöntemini izlemekle beraber daha çok Ensârî'yi taklid eden biri olarak bilinir."⁶⁶ Hatta Kürdî, Heytemî ve Remlî ile Ensârî'nin görüşleri arasında ihtilaf olduğunda Ensârî'nin görüşlerinin takdim edilmesi gerektiğini işaret etmiştir. O, Yahya b. 'Amr el-'Alevî'nin konuya ilişkin "Kişi, Heytemî ve Remlî gibi birbirine yakın bir dönemde yaşamış fakîhlerden dilediğinin görüşünü alabilir." şeklindeki ifadesi üzerine şu yorumu yapmıştır: "Zekeriyâ el-Ensârî'nin görüşlerine göre fetvânın verilmesine neden cevaz verilmesin? O, mezhep imamıdır. Heytemî, Remlî, Şirbînî ve diğerlerin üstadıdır."⁶⁷ Ardından Heytemî ve diğer fakîhlerin

⁶¹ Kürdî, *el-Fevâid*, 65.

⁶² Kürdî, *el-Fevâid*, 269-279.

⁶³ Kürdî, *el-Fevâid*, 279-282.

⁶⁴ Kürdî, *el-Fevâid*, 259.

⁶⁵ Kürdî, *el-Fevâid*, 279-282.

⁶⁶ Kürdî, *el-Fevâid*, 61.

⁶⁷ Kürdî, *el-Fevâid*, 286.

Ensârî'nin eserleri hakkındaki övgülerini sıralayarak onun *Şerhu'l-Behce* adlı eserinin kendisine elli yedi defa arz edildiğini, her defasında uygun bulmadığı yerleri düzelttiğini ve duyduğumuz kadarıyla bunun başka bir eser için gerçekleşmediğini ifade ederek Ensârî'nin görüş ve eserlerinin kıymetine vurgu yapmıştır.⁶⁸ Konuya ilişkin ifadelerinden anladığımız kadarıyla Kürdî, birçok müteahhirîn Şâfiî fukahâsının aksine Ensârî'nin görüş ve eserlerini Heytemî ve Remlî'nin görüş ve kitaplarından daha mutemet görmekte beraber aralarında ihtilaf vaki olduğunda müftünün bunlardan dilediğinin görüşüne uygun fetvâ verme serbestiyetine sahip olduğunu savunmuştur. Nitekim o, bu düşüncesini destekleyen müteahhirîn fukahâdan bir takım örnekler naklederek mezhepte mutemet olan serbestlik olduğunu belirtmiştir.⁶⁹ Şirbînî'ye gelince Kürdî, onun da Heytemî ve Remlî'den eksik bir yanının olmadığını belirtmiştir. O, Seyyid Ömer el-Basrî'nin (öl. 1037/1628) Heytemî'nin bazı öğrencilerinden naklettiği "Heytemî dersini verdikten sonra bize, o sırada Mescid-i Haram'ın başka bir yerinde ders veren Şirbînî'yi kastederek şeyhimiz Şemseddîn el-Hatîb'in dersine katılalım diyerek birlikte gidip onun dersine katıldık." şeklindeki ifadesine atıfta bulunarak Şirbînî'nin Heytemî'nin hocası mertebesinde kabul edildiğine göre Remlî'nin hocasının derecesinde addedilmesinin hayli kabul göreceğine dikkat çekmektedir.⁷⁰ Bunun yanı sıra Kürdî, Şirbînî'nin kitaplarının daha güzel ifadelerle yazıldığını ve akıcı bir üsluba sahip olduğunu belirterek daha kolay istifade edilebilecek durumda olduğuna işaret etmiştir.⁷¹

Öte taraftan Kürdî, mezhepte genel kabul gören Heytemî'nin *et-Tuhfe'si*, Şirbînî'nin *Muğni'l-muhtâc'ı* ve Remlî'nin *en-Nihâye'sinin* ifade bakımından birbirlerine benzediği gibi istifade edilen kaynak açısından da birbirlerine çok yakın olduğunu; dolayısıyla bunlardan birinin ötekine takdim edilmesini gerektiren bir hususun olmadığını ima ederek şu değerlendirmeyi yapmıştır:

"Zikredilen imamların her birinin görüşüyle fetvâ verilebilir. Diğer imamların kendisine muvafık veya muhalif olarak görüş bildirmiş olmaları durumu değiştirmez. Ancak sonraki fakîhler anılan imamların yanıldıkları veya beyan ettikleri görüş, mezhebin genel geçer prensibine muhalif olduğu konusunda ittifak etmişlerse onların görüşüyle fetvâ verilemez."⁷²

Zikredilen fukahâ dışında Şâfiî mezhebinde mezhep içi fetvâda ashâbu'l-havâşî/haşiye fakîhlerin görüşleri esas alınmaktadır. Esasında diğer mezheplerde olduğu gibi Şâfiî mezhebinde de erken dönemlerden itibaren özellikle muhtasar ve ifadeleri muğlak olan eserlere yönelik çok sayıda haşiye çalışması yapılmıştır. Ancak Şâfiî mezhebinde mezhep içi fetvâda Remlî'nin vefatı hicri 1004'ten Osmanlı'nın yıkılışı olan 1337 tarihine kadar yazılan hâşiyeler esas alınmıştır. Şâfiî mezhebinin beşinci devresinde yer alan bu süreye hâşiyeler dönemi denilmiştir.⁷³ Bu dönemde şu fakîhler öne çıkmıştır:

- 'Umeyre Ahmed el-Burullusî eş-Şâfiî (öl. 957/1550).
- Şihâbüddîn Ahmed b. Kâsım el-'Abbâdî (öl. 994/1586).
- Nurüddîn Alî b. Yahya ez-Zeyyâdî (öl. 1024/1615).
- Nurüddîn Alî b. İbrâhîm el-Halebî (öl. 1044/1634).
- Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şevberî (öl. 1069/1659).

⁶⁸ Kürdî, *el-Fevâid*, 287.

⁶⁹ Kürdî, *el-Fevâid*, 279-286.

⁷⁰ Kürdî, *el-Fevâid*, 288.

⁷¹ Kürdî, *el-Fevâid*, 289.

⁷² Kürdî, *el-Fevâid*, 291.

⁷³ Kavâsimî, *el-Madhâli*, 447; Aslan, *İbn Hacer el-Heytemî*, 146-147.

- Şihâbüddîn Ahmed b. Ahmed b. Selâme el-Kalyûbî (öl. 1069/1659).
- Ebû'z-Ziyâ Nûruddîn Alî b. Alî eş-Şebrâmellisî el-Kâhirî (öl. 1087/1676).
- Şemsüddîn Muhammed b. Dâvûd el-Mısırî el-'Anânî (öl. 1098/1686).
- Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Süleymân el-Kürdî (öl. 1194/1780).
- Ebû Dâvûd Süleymân b. Ömer b. Mansûr el-'Uceylî (öl. 1204/1790).
- Süleyman b. Muhammed b. Ömer el-Büceyremî el-Mısırî (öl. 1221/1806).
- Abdullâh b. Hicâzî b. İbrâhîm el-Ezherî eş-Şerkâvî (öl. 1227/1812).
- İbrâhîm b. Muhammed b. Ahmed el-Bâcûrî (öl. 1277/1860).
- Ebû Bekir Osman b. Muhammed Şetâ ed-Dimyâtî el-Bekrî (öl. 1302/1885).
- Şihâbudîn Ahmed Beg b. Ahmed b. Yusuf el-Hüseynî (öl. 1332/1914).
- 'Alevî b. Ahmed b. Abdirrahman es-Sekkâf el-Mekkî (öl. 1335/1917).⁷⁴

Şâfiî muhitinde mezhep içi fetvâda sözü geçen haşiye yazarlarından sırayla şunların görüşleri genel tasvip görmüştür: *Hâşiyetü'z-Zeyyâdî 'alâ Fethi'l-vehhâb şerhi Menheci't-tullâb, Hâşiyetu İbn Kâsım el-'Abbâdî 'alâ Tuhteti'l-muhtâc, Hâşiyetu 'Umeyra 'alâ Kenzi'r-râğibîn şerhi Minhâci't-tâlibîn, Hâşiyetu's-Şebrâmellesî 'alâ Nihâyeti'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc, Hâşiyetu'l-Halebî 'alâ Fethi'l-vehhâb şerhi Menheci't-tullâb, Hâşiyetu's-Şevberî'alâ Fethi'l-vehhâb bi şerhi Menheci't-tullâb, Hâşiyetu'l-'Anânî 'alâ 'Umdeti'r-râbih fi ma'rifeti't-tariki'l-vâdih*.⁷⁵ Kürdî, haşiye yazarlarından genelinin Remlî'ye muvafık görüş belirttiklerini; mezhebin usûllerine muhalefet etmedikleri sürece bunların her birinin görüşüyle fetvâ verilebileceğini ifade ederek bunlardan en mutemet olanları sırasıyla Zeyyâdî, Halebî, Şevberî, 'Anânî olduğuna vurgu yapmıştır.⁷⁶

Sonuç

Fetvâ işlemi, ehil olanın vuku bulan olayların şer'î hükümlerini, şer'î kaynaklar bağlamında belirlemesinden ibarettir. Bu işlem Resûlüllah döneminden günümüze dek her devirde önemle icra edilen bir faaliyet olmuştur. Öneminden dolayı da erken dönemlerden itibaren fetvâ faaliyeti Müslüman toplumda kurumsallaşan temel dinî bir hizmet olarak yerini almış ve fukahânın koyduğu prensipler çerçevesinde belli mekanizmalarla yürütülmeye çalışılmıştır. Dinî bir vecibe olarak görülen fetvâ faaliyetinin belli ilkelere riayet edilerek icra edilmesine özen gösterilmiştir. Bu vazifeyi deruhte edende bulunması gereken vasıflar belirlenerek bu konuda birçok çalışma yapılmıştır. Bunlar arasında önemli bir yer tutan çalışmalardan biri de Muhammed el-Kürdî'nin *el-Fevâ'idü'l-medeniyye* adlı eseridir.

Eserde konuya ilişkin telif edilen diğer çalışmaların ele aldığı müftüde bulunması gereken vasıflar, fetvâda müsteffinin durumunun dikkate alınması, fetvâ vermenin genel usûl ve adaları, mezhepte kadîm ve cedîd olgusu gibi önemli konuların yanı sıra Şâfiî mezhebinde mezhep içi fetvâda esas teşkil edilen fukahânın görüş ve kaynaklarının hiyerarşisine de değinilmiştir. Zaten eseri farklı kılan da onun mezhep içi kaynakların hiyerarşisini ayrıntısıyla irdelemesidir.

Fetvâ konusunda müteahhirîn Şâfiî fukahâsı arasında Şeyhayn lakabına mazhar olan Râfiî ve Nevevî'nin görüş ve kaynakları merkeze alınmıştır. Mezhepte onların ittifak ettikleri görüşlere itimat edilmiş ve bu türden görüşlerine rağmen başkasının görüşüyle amel edilmesinin caiz olmadığına karar kılınmıştır. Şeyhayn'ın ihtilafa düştükleri meselelerde ise Nevevî'nin görüşleri esas alınmıştır. Mutemetlik bakımından Nevevî'nin *et-Taḥkîk, el-Mecmû'*,

⁷⁴ Bk. Sekkâf, *el-Fevâ'idü'l-Mekkiyye*; Kavâsimî, *el-Madḥal*, 447-454.

⁷⁵ Dimyâtî, *İ'ânetü't-tâlibîn*, 4/268; . Sekkâf, *el-Fevâ'idü'l-Mekkiyye*, 119-120; Aslan, *İbn Hacer el-Heytemî*, 150.

⁷⁶ Kürdî, *el-Fevâ'id*, 318.

et-Tenkih, Ravdatu't-tâlibîn, Minhâcu't-tâlibîn, el-Fetâvâ, el-Minhâc, Taşhîhü't-Tenbih ve *en-Nuket 'ale't-Tenbih* adlı eserlerinin hiyerarşisi dikkate alınmıştır. Nevevî'nin görüş belirtmediği meselelerde Râfîî'nin görüşü tercih edilmiştir.

Şeyhayn'den sonra müteahhirîn Şâfiî fukahâsı arasında Heytemî ve Remlî'nin tercih ettikleri görüşler genel kabul görmüştür. Hatta bazı müteahhirîn Şâfiî fakihler, *et-Tuhfe* ve *en-Nihâye'* de bulunan görüşlere itimat edilmesi gerektiğini ve bunlara muhalif fetvâ vermenin caiz olmadığını ileri sürmüşlerdir. Zaten Müteahhirîn Şâfiî müntesiplerden Şam, Hadramut, Dâğıstân Kürt bölgelerinde yaşayanların Heytemî'nin, diğerlerinin ise Remlî'nin görüşlerine itimat etmeleri de bu görüşün bir yansıması olsa gerekir. Muteberlik açısından Heytemî'nin kitapları şöyle bir sıralamaya tabi tutulmuştur: *et-Tuhfe, Fethu'l-cevâd, el-İmdâd, Şerh 'alâ Muhtaşarı Bâ Fazl, el-Fetâva'l-kübra* ve *el-Î'âb*. Remlî'nin kitaplarının mutemetlik sıralamasında ise önce *Şerhu'l-Îzâh* sonra *en-Nihâye* gelmektedir. Şâfiî mezhebinde fetvâda genel teamül olarak Heytemî ve Remlî'den sonra Zekeriyâ el-Ensârî'nin önce *el-Ğurerü'l-behiyye* adlı eserindeki sonra *Fethu'l-vehhâb*'daki görüşleri mutemet kabul edilmiştir. Anılan üç fakihden sonra mezhep içi fetvâda Hatîb eş-Şirbînî'nin görüşleri esas alınmıştır.

Şâfiî mezhebinde mezhep içi fetvâda yukarıda zikredilen sıralamaya riayet edilmesi hususu genel bir teamül haline gelmiş olsa da Kürdî, fetvâda anlatılan sıralamaya riayet edilmesinin bir zorunluluğunun olmadığını ifade etmiştir. Ona göre sözü edilen dört fakih arasında öncelik sıralaması Ensârî, Heytemî, Şirbînî ve Remlî şeklindedir. Ancak bu fakihlerin her birinin görüşlerinin değerli olup onlardan birinin görüşlerini diğerlerinin görüşlerine üstün kılacak herhangi bir durum da söz konusu değildir. Dolayısıyla müftü, bunlardan isabetli bulunduğu kişinin görüşü doğrultusunda fetvâ verebilir. Zikredilen dört fakihden sonra mezhep içi fetvâda, bilhassa bu fakihlerin, Nevevî'nin *Minhâc*'ı üzerindeki şerhlerine hâşiye yazan fakihlerin görüşleri esas alınmıştır. Bunlardan da sırasıyla mezhepte *Zeyyâdî, İbn Kâsım, 'Umeyra, Şebrâmellesî, Halebî, Şevberî* ve *Anânî'nin* görüşleri daha mutemet kabul edilmiştir.

Kaynakça

- Aslan, Mahsum. *İbn Hacer el-Heytemî İle Şemsuddîn er-Remlî ve İhtilaf Sebepleri*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- Atar, Fahrettin. "Fetva". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 12/486-496. Ankara: TDV Yayınları, 2013.
- Dimyâtî, Osman b. Muhammed Şetâ el-Bekrî. *Î'ânütü't-tâlibîn 'alâ halli elfâzi Fethu'l-mu'în*. 4 Cilt. b.y.: Dâru'l-Fikr li't-Taba'ati ve'n-Neşr ve't-Tavzî', 1418/1997.
- Ensârî, Abdurrahman b. Abdülkerim. *Tuhfetü'l-muhibbîn ve'l-aşhâb fi ma'rifeti mâ li'l-Medeniyyîn mine'l-ensâb*. Tunus: el-Mektebetü'l-'Atîka, 1390/1970.
- Hasenî, Enes b. Ya'kûb eş-Şerîf. *A'lâmu erdî'n-nübuve*. Medîne: el-Hazanetü'l-Ketbiyye, 1437/2016), 473-474.
- Heytemî, Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed İbn Hacer. *el-Fetâva'l-kübra'l-fıkhiyye*. 4 Cilt. b.y.: el-mektebetü'l-islâmiyye, ts.
- Heytemî, Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed İbn Hacer. *Tuhfetü'l-muhtâc bi şerhi'l-Minhâc*. 10 Cilt. Mısır: el-Mektebetü't-Tcâriyyetü'l-Kübrâ, 1357/1983.
- İbn Kayyim Muhammed b. Ebî Bekr el-Cevzî. *Î'lâmü'l-muvaqqi'în 'an rabbi'l-'âlemîn*. Thk. Muhammed Abdusselâm İbrahîm Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1991.
- İbn Salâh, Osmân b. Salâhiddîn Abdurrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî. *Edebü'l-müftî ve'l-müsteftî (Şurûtü'l-müftî)*. thk. Muvaffak b. Abdullah b. Abdülkâdir Medîne: Mektebu'l-'Ulûm ve'l-Hikem, 1423/2002.

- İbrahîm, Muhammed Yüsrî. *el-Fevvâ ehemmiyetuhâ davâbihtuhâ âsâruhâ*. b.y.: 1427/2007.
- Kâf, Muhammed b. Ömer. *el-Mu'temed, 'inde's-Şâfiî*. Beyrut: Câmî'atu Beyrut el-İslâmiyye, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Karadâği, Ömer b. Muhammed Emîn. *el-Menhelü'n-naddâh fi'htilâfi'l-eşyâh*. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1428/2007.
- Kavâsimî, Ekrem Yusuf Ömer. *el-Madhal ilâ mezhebi'l-imâm eş-Şâfiî*. Ürdün: Dâru'n-Nefâis, 1423/2003.
- Kettânî, Abdulhayy b. Abdulkebir. *Fehresu'l-fehâris*. thk. İhsân Abbâs. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Çarbi'l-İslâmî, 1402/1982.
- Kürdî, Muhammed b. Süleyman. *el-Fevvâ'idü'l-medeniyye fi-men yüftâ bi-kavlihî min e'immeti's-Şâfi'iyye*. thk. Bessâm Abdulvahhâb el-Câbî. Lübnan/Dımaşk: Dâru'l-Ceffân ve'l-Câbî/Dâru Nuri's-Sabâh, 1432/2011.
- Muderris, Abdulkerim Muhammed. *'Ulemâunâ fi hidmeti'l-İslâm*. b.y.: 1403/1983.
- Murâdî, Muhammed Halîl b. Ali el-Hüseynî. *Silku'd-durer fi a'yânî'l-karnî's-sânî 'aşer*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1408/1988.
- Nevevî, Yahya b. Şeref. *el-Mecmû' Şerhü'l-Mühazzeb*. 20 Cilt. B.y.: Dâru'l-Fikr, ts.
- Nevevî, Yahya b. Şeref. *Ravdatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müftîn*. thk. Zuhayr eş-Şâvîş. 12 Cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1412/1991.
- Özdemir, Muhittin. "Kürdî", <https://islamansiklopedisi.org.tr/kurdi-muhammed-b-suleyman>, erişim tarihi, 12.01.20121.
- Özdemir, Muhittin. "Muhammed el-Kürdî ve es-Sağru's-Bessâm an Meânî's-Suvarî'llefî Yüzevvicu Fihâ'l-Hukkâm Adlı Risâlesi". *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 5/56 (2017), 156-202.
- Râid Emîr, Abdillâh er-Râşid. "Mahtûtu Tercemetü'l-'Allâme eş-Şems Muhammed b. Süleyman Dirâse ve Tahkîk". *Mecelletü't-Terbiyye ve'l-İlm, Câmî'atü'l-Mûsul* (2013), 1-25.
- Sekkâf, 'Alevî b. Ahmed. *el-Fevvâ'idü'l-Mekkiyye fî mâ yehtâcuhu talabetü's-Şâfi'iyye*. b.y.: Merkezü'n-Nûr lî'd-Dirâsât ve'l-Bühûs, ts.
- Yaman, Ahmet. "Güncel Bazı Örnekleri Bağlamında Fetvada Kaynak ve Yöntem Sorunu Üzerine". <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/184290>.
- Yaşar, Mehmet Aziz. *Memlûkler döneminde fıkıh siyaset ilişkisi*. Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2020.
- Zuhaylî, Vehbe b. Mustafa. *el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletühu*. 10 Cilt. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, ts.